

**ПОНЯТИЕТО ЗА ИНСТИТУЦИОНАЛНА ЕТИКА
В ИСТОРИКО-НАУЧЕН И КУЛТУРЕН КОНТЕКСТ**

ДАНИЕЛА СОТИРОВА

Технически университет – София, България

dasotirova@yahoo.com

**THE CONCEPT OF INSTITUTIONAL ETHICS IN
A HISTORICAL-SCIENTIFIC AND CULTURAL CONTEXT**

DANIELA SOTIROVA

Technical University – Sofia, Bulgaria

Abstract

Institutional ethics is an aspect of organizational ethics and concerns the application of ethical principles and the adoption of values in public organizations as moral agents. In this paper institutional ethics is described in the context of emergence and spread of this new concept in the 19th century. Institutional ethics is examined from the perspective of the concept of moral domain. The cultural „adaptation” of institutional ethical norms is explained. On this perspective, an example is given of the specific perception of some ethical terms – for example, the word for virtues (dobrodeteli) in Bulgarian. It has been emphasized and argued that the human dimension of institutions cannot be ignored even in the era of digitalization.

Keywords: institution, institutional ethics, moral domain, virtues, cultural context.

Уводни бележки

Институция и институционална етика са по-рядко обяснявани термини в моралната философия и социално-хуманитарното знание. Отделяно е много повече внимание на същността на общност и организация, корпорация или държава. Една от причините за подобно периферно присъствие е в това, че всеки зрял човек има практически опит и прагматична представа за институция, макар и не винаги точна и задълбочена.

Второто основание за по-слаб изследователски интерес е дистанцията между гражданите и институциите във всяко общество, преминаваща в негативно и враждебно възприемане. От друга страна се настоява, че институциите трябва да работят за

гражданите/клиентите и етическият изказ за институциите е често критичен. При всички случаи *човешкото измерение на институциите* се развива, а то не би трябвало да се пренебрегва.

Настоящият текст е опит да се запълнят някои празнини. Изтъква се спецификата на историко-научния контекст – терминологично словосъчетанието институционална етика се е появило за първи път в заглавие и научен труд на философка, жена, университетски преподавател в САЩ през втората половина на IX в.

1. Понятието за институционална етика: контекст на възникване

„Institutional Ethics“ е термин, употребен в академичен текст за първи път от *Мариета Кийс* (1853-1899) – американски философ, преподавател и деец на Просвещението. По философските си възгледи М. Кийс се е самоопределяла като хегелианка от т.нар. десни (старо-) хегелианци. Мариета Кийс е втората жена в САЩ, получила степента доктор по философия (*PhD in philosophy*) след друга дама – Мей Престън Слосън (1852-1943), известна суфражистка, докато М. Кийс, за разлика от М. Слосън, е редовен щатен университетски преподавател, т.е. тя е имала академична *институционална принадлежност*. Тази биографична подробност не е без значение през призмата на разглежданата тема.

Книгата ѝ „Институционална етика“, публикувана през 1894г., обосновава *алтруизма като основен етичен принцип* и за индивида, и за институциите. Алтруизмът в нейните възгледи се допълва от *справедливостта*. С подобна основа на моралната философия Мариета Кийс се противопоставя на разпространени тогава възгледи за поведението, тълкувано еволюционно (в смисъла на Дарвин); т.е. – на онова, което днес се нарича социален дарвинизъм. Според авторката човешките същества са общуващи и духовни създания. Във философията ѝ има християнство (вероятно – лутеранство, както при Хегел), социален реформизъм и неохегелианство. Последното е популярно във Великобритания и особено – в Съединените щати между 1870 и 1920 г. и още по-специално – сред жените (Rogers, 2005).

„Истинският социализъм“, за който Кийс призовава, е *добротото на другите, прилагано в социалните институции*, където основна е *грижата за „ние“*, но „аз“ не губи своята индивидуалност – такова е основното послание (Kies, 2009). Поддържането

на подобна морална среда е **етика на обичта**, отличаваща се със *загриженост за доброто на другите*, водеща до персонално щастие, обогатявайки живота на всички; затова тя би била *най-разумният начин за съществуване на общности и общество* – така може да се формулира философията, разпространявана (или проповядвана) от М. Кийс.

Известно е, че много *европейски философии* от този период са вдъхновени от Хегел – освен Карл Маркс, например Бенедето Кроче и Джовани Джентиле. Неохегелианството конкретно *в англо-саксонския свят* търси философски изказ на антипатията към широко преобладаващ там и тогава материализъм и утилитаризъм, като се обръща трайно към немската философска школа.

Отвъд океана доминира т.нар. идеализъм на *хегелианците от Сейнт Луи* – движение от 19-ти век, вдъхновено от големия немски философ, което е специфично с това, че се фокусира *върху прилагане на философски концепции към проблеми на реалния околнен свят*. Ключови фигури са Уилям Тори Харис и Хенри Брокмайер – основали на Философското дружество в Сейнт Луис и на списанието „*Journal of Speculative Philosophy*“, издавано от 1867 до 1893г. [1]. Основни етически принципи за тях са *социалната отговорност и реформизмът*, а *образованието като средство за обществено сплотяване и промяна* е тяхната кауза. Може да се досетим, че Джон Дюи (1859-1952) и неговият прагматизъм са близки до тези идеи.

Илюстриращ *детайл от интелектуалния пейзаж*, свързан с идеализма на хегелианците са институциите и в случая – т.нар. *Търговски библиотеки (Меркантилни библиотеки)*. В тази епоха Търговската библиотека е процъфтяваща институция в градове като Синсинати, Сейнт Луис, Филадельфия и е ключов културен и интелектуален център за общности от търговци и амбициозни млади хора. Приеми, лекции и други събития се случват в Меркантилната градска библиотека, аналогична на читалището у нас. Разликите между Търговска библиотека и Философско дружество като институции не са били големи там и тогава. Било е важно превръщането на мисълта в последователност от практически деяния. Скоро след това Търговските библиотеки в САЩ се превръщат в публични и безплатни. Подобни исторически детайли предизвикват изследователско любопитство към културната ситуация, в която хегелианството, трансцендентализмът, социалният дарвинизъм и прагматизмът в

различни комбинации и с персонални адепти (мъже, но и жени) са създавали пъстър фон, на който се „избистря“ институционалната етика като представа и понятие.

2. Институционалната етика и морална област: еволюция на концепциите

Днес употребата на термина институционална етика е предпочитан (вместо организационна етика), когато става дума за *агенции, големи организационни конгломерати, държавни структури, които имат общозначима социална функция*, например – агенции в областта на екологията, устойчивото развитие, социалната хигиена [2]. Понятието е по-подходящо и по отношение на големи *значими за бъдещето организации* като *университети*, например. Термините *университетска институционална култура* и *академична организационна култура* може да са близки, но различаването им е уместно – щом като се изтъква *административно-бюрократичният контекст, дълготрайността и ценностната приемливост* на дадена структура, *национално или за ЕС*, то основателно я наричаме институция.

Вглеждането в институционалното *чрез общностно идентифициране* неизбежно е основният подход. В психологията и философската антропология се предлагат различни модели за определяне на *морална идентичност*. Нека проследим оригинални и влиятелни концепции. Известен е моделът за моралността, основан на *емпатията*, измервана чрез индекс на междуличностната реактивност на (Davis, 1983), както и този за *скалата на моралната идентичност* (Aquino & Reed, 2002). Независимо, че се определят прояви на моралното и неморалното в различна перспектива, и двата модела възприемат имплицитно или явно какво е *морална област* – тя е в плоскостта на *координатната система на осите „не вреди“ и „не бъде несправедлив спрямо други хора“*.

Добре познат и изпитан е и *моделът за етапите на моралното развитие* на Л. Колберг и други след него от 70-80 г. на XX в. *Справедливостта и етика на грижата* са водещите рамки, очертани от Л. Колберг и от ученичката му К. Гилигън [3]. Теорията им подрежда и обяснява изводи от здравия разум и житейската опитност, че повечето хора са склонни да оправдават моралните си преценки, като се позовават на авторитети и лоялност, на традиции и наученото. Подобно морално разсъждение е конвенционално и е типично за етоса на „закона и реда“ или 4-ти етап по модела на Л. Колберг. Младите,

израствайки, преминават евентуално към 5 и 6-ти етап, развивайки постконвенционално отсъждане. То е основано на справедливостта и е възможно, след като се натрупат поуки от контакти в повече ситуации и роли.

Моралната перспектива и в двата статия (конвенционален и постконвенционален) *изключва ценности*, несвързани със справедливостта, правата и благополучието – например, такива като *респект, святост, жертвоготовност, патриотичност*. Тези – да ги наречем добродетели – са сведени до договарянето или до нечий личен избор. Непълнотата на моралната перспектива е дискутиран въпрос в модела на Л. Колберг и К. Гилиган. Етапите и стadiите на моралното развитие са критикувани и по тема, релевантна към заглавието на статията и е интересно да се коментират на *философска конференция* по етика. Проблемът е, че постконвенционалният морал „закрепва“ *теоретически либералните политически идеали като крайни точки на морално развитие* (Puka, 1994).

Въпреки дискуссионността, тезата за моралните перспективи, задавани от въпроси за щетите („*не вреди!*“) или справедливостта („*отнасяй се равнопоставено!*“), се запазва като стабилна основа именно за институционалната етика. И това е достатъчно до момента, когато възниква въпросът *кой ръководи институцията?* Тогава е уместно да има „под ръка“ дефиниции, правила и указания, изписвани в *етични кодекси*. Те дават аргументи и опора на институционалното поведение, като могат да намалят причиняването на щети и несправедливости. За България този момент настъпи в края на 90-те г., когато „Административна етика“, „Обслужване на гражданите на едно гише“, „Етика и професионализъм на държавния служител“ станаха нови университетски учебни курсове „на гребена на вълната“ [4]. Среща се употребата на термина институционална етика и в този по-стеснен смисъл на професионален етичен кодекс (Hristova, 2018).

В последните десетилетия изкрystalизира следващ *нов фокус* в практиката на управление на съвместно работещите. Той е свързан с това, че поведенческата икономика и невронауките се насочват към *вземането на решения* като централна тема (Haidt, & Joseph, 2008). И тук изследванията са основани на справедливото, щетите и вредите – както съпътстващи, така и непредвидими, но с акцент на *зачитане на разнообразието от права*. Към „днешна дата“ основният „стандарт“ за етическата

преценка включва одобряване на такива поведения и решения, в които се прави компромис между вреда и права (Greene, 2009). Ползите обаче се оценяват не само на основата на справедливостта и личната заинтересованост; включват се теми, свързани с алтруизма и критерии от областта на просоциалното поведение. Ако си послужи с едно заглавие, въпросът „защо си сътрудничим?“ (Tomasello, 2009) става ключов и чака актуализирани, изчерпателни отговори.

Моралът все по-често се операционализира като *помагане, даване, честна игра, пример за подражание*. Територията на моралната област се „преподрежда“ и се добавят нови „дестинации“, свързани с по-прецизни критерии. Създава се възможност за сравняване и оценяване на *етически компетентности*. В един от първите въпросници за моралните основания, например, се включват пет универсални морални интуиции: вреда/грижа, справедливост/реципрочност, принадлежност/лоялност, авторитет/уважение и чистота/святост. Те са измерения на петфакторната структура на моралната област и база за съпоставка на морални компетентности. (Graham, Nosek, Haidt, Iyer, Koleva, Ditto, 2011). Подобен модел е подходящ за изследване на междуличностни, демографски и културните различия, подпомагащи разбирането на институционалната етика в различни контексти.

3. Културно „адаптиране“ на институционалните етически норми: относно добродетелите и етическия изказ

Дискутираното развитие на идеите за морална област е в духа на Просвещението и в традициите на етиката на И. Кант, Дж. Ст. Мил и Джон Ролс. В тази перспектива *автономия и/или благополучие* остава краткият въпрос с две алтернативи на отговор при определяне на етическото. Подобно питане като че ли изключва различни морални интуиции и „посоки“ за определяне на допустимото и вероятно правилното.

Теми и ценности като *грижа за социалния ред, лоялност, дълг, спокойствие, контролиране на желанията, култивиране на духовност и общ просперитет* често се изтъкват като характерни предимно за азиатските култури, въпреки че са откриваеми и в „Никомахова етика“ (Аристотел, 2022). Разбира се, *общочовешкото и универсалното* в етическите ценности е несъмнено. Но в европейската традиция всички ценности, които не са свързани със споменатите „справедливост, права и благо“ често са приемани като

отвъд-морални; свеждани са до договарянето, личните предпочитания, ситуационната етика и/или емоционалния избор. Поради това словосъчетанието институционална етика при даден културен и исторически прочит може да изглежда в по-силна степен бюрократично, административно или политически ангажирано.

Определянето на морала с изтъкването на правила или кодекси, чрез минимизиращи вредите за други, както е *социално-утилитаристкият подход*, според някои учени-хуманитаристи е по-адекватният и „работещ“ за институционалната етика с нейните функции, обхват и цели (Gert, 2005). Не е случайно, че утилитаризмът е възникнал, разпространен и поддържан в англосаксонската философия, във Великобритания при добре структурирана, вековна, обширна и ефективна публична администрация.

Начинът, по който всяка езикова и национална общност назовава и подрежда ценностите има своето значение. Например, когато четем или чуем, че „моралът е система, която *защитава социалните институции на семейството, общността и страната*“, то йерархията на институциите е точно посочена. Предполагам, че при подобен ред на изброяване на институции, която е своего рода клише в българския изказ преди и днес, е обяснимо предпочитането на думата „добродетели“ пред „ценности“, както и скорошно направеното предложение за нов учебен предмет „Добродетели и религии“.

Изборът на „добродетели“ вместо „морал“ или „ценности“ при конструиране на учебна дисциплина би могъл да се обясни с *желанието за въздействащо активиране на „правене на добро“*, с изтъкване на по-конкретни и разбираеми позитивни поведенчески качества, а не с абстрактната система от принципи и насоки, която се свързва с термините „морал“ и „етика“. Думата добродетели (в мн.ч.) акцентира върху развитието на личните качества почтеност, смелост, отговорност, които са *необходими за защита на институциите* на семейството, общността и страната, както е посочено [5]. Същевременно тя предизвиква консервативно-архаични конотации. В подобен ракурс изпъкват дълг, уважение, послушание, почит, т.е. традиционните ценности. Например, често се казва, че „нещо е въпрос на дълг“, независимо от личните желания. Трудността на ситуацията е първото обяснение, което даваме, когато разясняваме какво е морален героизъм, например (Сотирова, 2022). Много хора споменават Бог (своя) или

благоприличието, поддържането на чистота в съзнанието си – например, в езика има фраза „да нямаш мръсни мисли“ или просто казваме „така съм възпитан“.

Всичко казано води до извода, че „измерването“ на морала чрез критерии за вреда и справедливост пропуска част от онова, което „западният човек“ (било то европейец, северо-американец или балканец) спонтанно отнася към морална област. Ако моралът варира между култури, класи и образование, то изследователите се нуждаят от очертаване на въображаема „книга“ за моралната област, в която след първите две-три глави (за справедливост, права, благо) се добавят допълнения за културно-специфичните ценности и как те се транслират чрез институциите.

За да се противопоставят на *опростената визия* на „моралния буквар“ Хайт и Кесебир (Haidt, Kesebir, 2010) предлагат подход за определяне на моралните системи по тяхната функция – взаимосвързани ценности, добродетели, норми, практики, идентичности, институции, технологии и еволюирали в културата механизми, които са действени заедно, за да потиснат или регулират егоизма и да направят социалния живот възможен и поносим. Подобен *функционален подход* има някои предимства. Първо, представата за морални системи насърчава психолозите да имат отдалечен хоризонт – да гледат навън, отвъд индивидуални морални съзнания и психологически механизми. Моралното се появява, когато голям брой хора взаимодействат помежду си, ограничени и активирани от културно и исторически специфични институции и технологии. Второ, подобно разглеждане позволява да се обхване разнообразието от пъстри общества поне описателно, дори ако те са структурирани по начин, който изследователи могат да смятат за неморални и нормативно неприемливи (теокрациите, например). Конструктът морална система (задаващ морална област, списък от добродетели и модел на етични кодекси) е по-адекватен от „не вреди“ и „търси справедливост“.

Друга възможна перспектива е в посока подробно дескриптивно изследване на ценностите, които Ш. Шварц определя още през 90-те г. като „транситуативни цели, вариращи по важност и *служещи за водещи принципи* в живота на човек или група“ (Schwartz, 1992). В цитираната пионерска работа се изтъква, че повечето усилия за идентифициране на ветрилото (диапазона) от ценности започват с *дълги списъци, обхващащи всичко – от чистота до хедонизъм*, като след това се прилага факторен анализ на рейтинги за одобрение, за да се определи по-малък набор от основни ценности.

В списъците от изследвани ценности моралните са винаги най-многобройни, дори и ако моралът се приема само на базата на един или два принципа. В стремежа да се идентифицира списък с *най-важни ценности* съществува риск някои проблеми и нравствени интуиции да бъдат пропуснати. Например, лоялност, опасения за духовната чистота, „ти на мене – аз на тебе“ (реципрочност) са универсални в антропологическите разсъждения за морала, но те не попадат сред десетте основни ценности на Шварц [6], а са обвързани с институционалната етика.

Заклучение

Изтъкнатите теоретични перспективи за осмисляне на институционалната етика дават възможност да се изследват процеси, в които има когнитивни и емоционални компоненти, преплитат се пазарни и политически въздействия, ценности и интереси. Институционалната етика е разновидност на организационната етика със специфично прилагане на етически принципи в публични организации. Хората действат в институции и по идея (и определение) те трябва да работят за гражданите. *Самият термин „институционална етика“*, както беше показано, е на повече от век и половина, но все още не е популярен и без задълбочени осмисляния у нас. В този дух проучванията в историко-научен и културологичен аспект са нужни и предизвикат изследователски интерес.

БЕЛЕЖКИ

[1] Интересно е, че през 1987 г., след столетие списанието е възстановено като издание на Университета в Пенсилвания.

[2] Вж. например: <https://pollution.sustainability-directory.com/term/institutional-ethical-culture/>. Разгледано на 3.11.2025г.

[3] Вж. по-подробно в: Етика и грижа. Сборник в памет на проф. Недялка Видева. С. Минева, В. Кънева. (Съст.). С., Изд. на СУ „Св. Кл. Охридски“, 2022.

[4] Такива приложно-етически дисциплини бяха въведени тогава в Института по публична администрация към Министерския съвет, а специалностите Публична администрация се появиха в бакалавърските и магистърските университетски програми.

[5] Вж.: Министър Вълчев представи концепцията как ще се учат добродетели и религии. <https://bntnews.bg/news/kak-shte-se-uchi-dobrodeteli-i-religii-ministar-valchev-predstavi-koncepciyata-na-predmeta-1337957news.html>.

[6] Това може да се дължи на факта, че Ш. Шварц е започнал своето антропологическо изследване с популации от западната цивилизация.

ЛИТЕРАТУРА

Аристотел (2022). *Никомахова етика. Съчинения в 6 тома. Етически съчинения*. Том 4.1, част 1, Превод Цочо Бояджиев, София, Изд. Захари Стоянов.

Сотирова, Д. (2022). Морална неутралност и морален героизъм в етиката на добродетелите и образователната практика. В: *Conference Proceedings. XX International Scientific Conference "Management and Engineering'22" Science Days of TU-Sofia*, ISSN 1314-6327.

Aquino, K., & Reed, A. (2002). The self-importance of moral identity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(6), 1423 – 1440. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.83.6.1423>.

Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(1), 113 – 126. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.44.1.113>.

Gert, B. (2005). Moral Arrogance and Moral Theories. *Philosophical Issues. Normativity*. Volume 15, Issue 1, 368 – 385.

Graham J, Nosek B., Haidt J., Iyer R., Koleva S., Ditto P. (2011). Mapping the moral domain. *Journal of Personality and Social Psychology*, Aug;101(2), 366 – 85. doi: 10.1037/a0021847).

Greene, J. D. (2009). Dual-process morality and the personal/impersonal distinction: A reply to McGuire, Langdon, Coltheart, and Mackenzie. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(3), 581–584. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2009.01.003>.

Haidt, J., & Joseph, C. (2008). The moral mind: How five sets of innate intuitions guide the development of many culture-specific virtues, and perhaps even modules. In: P. Carruthers, S. Laurence, & S. Stich (Eds.). *The innate mind Vol. 3. Foundations and the futur.*. Oxford University Press, 367–391.

Haidt, J., & Kesebir, S. (2010). Morality. In S. Fiske, D. Gilbert, & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of Social Psychology*. 5th ed., 797-832. Wiley. <https://doi.org/10.1002/9780470561119.socpsy002022>.

Hristova, E. (2018). Institutional ethics: The code of the ethics for PR professionals in Bulgaria. *Годишник на департамент "Администрация и управление"*. Issue: 3/2018, No: 1, pp.: 572-587.

Kies, M. (2009). *Institutional Ethics*. Publisher: University of Michigan Library.

Puka, B. (Ed.). (1994). *The Great Justice Debate: Kohlberg Criticism*. Garland Publishing.

Rogers, D. (2005). *America's First Women Philosophers: Transplanting Hegel. 1860-1925*. New York: Continuum).

Schwartz, S. H. (1992). Universals in the Content and Structure of Values: Theory and Empirical Tests in 20 Countries. In: M. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 25, pp. 1-65). New York: Academic Press.

Tomasello, M. (2009). *Why we cooperate?* MIT Press, Cambridge.